

**Микола Залізняк**

---

**ВЕЛИКА СЕЛЯН-  
СЬКА ВІЙНА 1525 р.**

(Сторінка з історії німецького селянства).

Друге видання.

2—16 тисяча.

**Ціна 25 коп.**

1919.

ВІДЕНЬ — ЛЬВІВ — КИЇВ.

Накладом Видавництва «Серп і Молот».

**Микола Залізняк**

---

**ВЕЛИКА СЕЛЯН-  
СЬКА ВІЙНА 1525 р.**

(Сторінка з історії німецького селянства).

**Друге видання.**

**2—16 тисяча.**

**Ціна 25 коп.**

**1919.**

**ВІДЕНЬ — ЛЬВІВ — КИЇВ.**

**Накладом Видавництва «Серп і Молот».**



## Велика селянська війна 1525 року.

(З історії німецьких селян).

### I.

Важкі часи переживали п'ятьсот років тому селяне в Німеччині. Незадоволення проти панів та духовенства, що поволі збільшувалося протягом століть, вибухло нарешті, року 1525 великою, кривавою війною. В історії ця війна відома під назвою «селянської». Немов могутній бурхливий протік, потягла ця війна за собою всіх, хто тільки хоч трохи був незадоволений зі свого становища.

За що-ж боролися німецькі селяне, чого вони добивалися, поливаючи р. 1525 поля Німеччини своєю кров'ю, чого їм треба було? Їм насамперед треба було волі, яку так довго мали самі панні, їм треба було землі, яку всіма неправдами забрали від них панні.

Для більшого розуміння справи розповімо насамперед, як жили німецькі селяне за давніх часів, і як вони згодом дійшли до такого поганого становища, що хоч не хоч мусіли починати криваву війну. Коли-б хто сказав німецьким селянам 1525 року, що їх предки-германці були колись вільними й мали досить землі, вони не повірили-б. А тим часом воно дійсно так було.

За давніх часів людей було далеко менше, землі було багато, кожен селився, де хотів, не питаючи на се ні в кого дозволу. Не подобалася хліборобові земля, здавалася йому маловрожайною, він кидав її, шукав кращої. І таким спо-

собом цілий нарід помалу пересувався з одних земель на другі. Так минали роки, століття. З часом зросло число людей, а землі зосталося, скільки й раніше було.

Щоб узяти кращу землю, мало вже тепер було піти та працювати на ній; для цього треба було прогнати з неї тих, хто там попереду осівся. І ось, щоб забезпечити себе від ворогів, щоб не згубити землі, почав нарід селитися громадами. З часом ці громади зростали. На чолі громади стояв звичайно ватажок який. Він мав від своїх співгромадян загальну повагу, але про його неможна ще було сказати, щоб він був повним господарем у громаді. Навпаки — нарід сам на своїх зборах обмірковував та розв'язував усі важніші питання. Таким чином нарід був повним паном у своєму життю. Поважаючи свого ватажка за сміливість, нарід все-ж не потерпів би над собою його самоволі. З другого боку й ватажок ще не počував себе дужим, щоб захопити владу до своїх рук.

Під проводом свого ватажка громада робила війовничі й рабівничі напади на інші громади, відбирала в них землі або уганяла товар. Завдяки своїй хоробрості ватажок громади, яка багатила таким хижацьким способом, і сам силш набирався та багатів, бо йому як провідникові припадала завше найкраща частина здобичі. Багатство робило його в своїх власних очах чимсь несхожим до інших людей. Ватажок уже починав почувати свою владу і він почав уже приймати і повагу народу й дарунки, як щось, що належить йому само по собі.

Ще кілька століть минуло, й ми бачимо громаду більшою й багатшою: її ватажок уже зветься князем. Одягнений в пишні шати, оточений дружинниками, князь або бенкетує в своїх палацах або йде грабувати сусідні князівства. Нарід дає князеві та дружинникам все більше й більше дачок. З боку народу се вже не подарунок князеві з власної волі, ні — тепер про дарунки й мови бути не може.

Князь уже має стільки сили, що почуває себе в праві вимагати від народу хліб, скотину, крам, гроші, як для себе, так і для своїх дружинників. Він починає дивитися на себе, як на пана над народом. Він бажає загарбати якомога більше, й князівські війни тягнуться безнастанно кілька століть. Багато крові пролилося, поки нарешті одному з князів пощастило силою стати найпершим між иншими князями. Сей князь одержав потім назву «імператора». Імператор-переможець, захопивши в свої руки величезну владу, зробився цілковитим власником держави. Але з часом державне життя ставало таким складним, що годі було одній особі орудувати цілою країною. Влада поামалу починає виховзатися з рук імператора. Орудкування країною переходить до рук вельмож та инших осіб, людей, для яких державна служба — се спосіб здобувати гроші.

Та державне життя дуже дороге. Треба дуже багато грошей, щоб утримувати військо, урядників, особу імператора, його челядь. А звідки ж сих грошей взяти? Твердо памятаючи, що ніхто сам собі не ворог, духовенство та шляхта, які тоді орудували державою, позабули про себе при розкладанню сих видатків. Весь тягар їх упав, як сього й слід було сподіватися, виключно на робочий люд. З селян тягли останній гріш, щоб державна машинна йшла повним ходом. Імператор, що не брав тепер безпосередної участі в кермуванню державою, мало цікавився розкладом податків. Йому байдуже було, що вони спадали тільки на простий нарід. Тай взагалі імператор з народом не числився. Багатство зробило його на стільки дужим, що він міг збройною рукою задавити незадоволення юрби. Йому не було до неї ніякого діла. Що вона з себе уявляла? — Нез'організовану, роз'єднану й темну масу. А імператорові далеко користніше було перетягти на свій бік дужчі класи суспільности — попівство та шляхту. Йому треба було так міцно звязати себе з ними, щоб завше мати їх на своїм

боці, коли трапиться, що глухе народне незадоволення вибухне отвертою війною. З сею метою він і роздавав попівству та шляхті землі, крок за кроком ослаблюючи або й зовсім касуючи громадське володіння землею.

Так помалу переходила земля до невеликої, в порівнянні з усією народньою масою, купки вельможних осіб, й переходила разом з тими людьми, що сиділи на ній та обробляли її. Щож робили з цією землею та селянами князі, пани, попи, бачучи перед собою володаря, який силкувався видавити з держави яко мога більше грошей на свою користь? Звичайно, вони також з великим запалом узялися до сеї «благородної» праці.

Ще за тих давніх часів, коли весь нарід вірив, що попівство встановив сам бог і слухав попів як бога, вони потрапили так ошукати селян, так запаморочити їм голови, що вони в XVI століттю вже буються, як мухи в павутинню, силкуючись вибитися на волю. Опираючись свої домагання на св. письмі, попівство що сили грабувало селян. В осени, упоравшись з хлібом, селянин мусів десяту частину всього збіжжя везти до сусіднього монастиря, де й так всього повно було. Туди-ж віз він і «зайву», як казали попи, скотину, хоть як смішним здається це слово «зайвий», коли прикласти його до селянського господарства тих часів. На селянах було справді дуже багато «зайвих» податків, але попівство ніколи про се не згадувало й спокійно тягло з селян останній «зайвий» гріш.

Монастирі та вище попівство відіграли важну роль у селянській війні. Вони саме й були одною з головних причин, що викликали селян на криваву війну. Розпусне життя духовенства так суперечило тому, що воно проповідувало, що нарешті селяне згубили майже всяку повагу до духовних осіб.

Шляхта, заволодівши величезними маєтками, поділилася на дві частини. Одна частина засіла по своїх маєт-

каж і узялася орудувати ними, в той спосіб, що примушувала селян до роботи на себе. З самого малку селянин являвся панською худобою. Ледве хлопчик або дівчинка доходили 7—8 років, як мусіли вже йти до палаців на козачків, покоївок та до всяких інших послуг. Вирісши, вони ставали хліборобами й мусіли відбувати панщину, яка по деяких місцях доходила до трьох днів на тиждень.

Та ще гірше доводилось селянам, коли пан, захоплений блискучим життям двірської челяді при володарі, кидав свої маєтки та їхав до столиці. Столичне життя вимагало величезних видатків. Серед бенкетів пан мало думав, яким способом його управитель здобуває на нього гроші. Надлюдська праця, робота навіть у ночі — ось якими способами задовольнялися панські забаганки.

Селяне таким чином являлися єдиними робітниками на всю державу. Ніколи вони не мали відпочинку. З одного боку їм дошкулює пануючий імператор своїми податками, з другого князі, шляхта й попівство.

Зате легко та приємно жилося шляхті. Ніколи не дбали пани про завтрашній день. Зранку ганяли вони для потіхи верхи на ловах, а дома тим часом на їх вже чекав смачний обід, у вечері бенкет. Все було в панів на послузі — селянин усього для них постачить, все для них зробить.

Забитий, неосвічений селянський люд покірливо слухав своїх панів. Спомини про колишнє вільне життя вже забулися. Селяне певні були, що так воно й мусить бути, що сам Бог призначив їм в сьому життю самі страждання та муки. Рідко коли задумувалися бідолахи над своїм становищем. Тай думати ніколи їм було. Каторжна праця заїдала їх.

І довго так воно тяглося. Траплялося проте иноді, що й мовчазний селянин, до краю доведений своїм катом-паном, кидав працю. Та тут звичайно появлялися нагаї,

шла селянська кров, а панський гніт після всього ще більше зростав.

Поволі, день за днем затагався селянин в ту петлю, яку йому на шию накинув пан. Селянин вже задихався в цій петлі; щоб не загинути, йому полишалося тільки одно — перерізати мотуз. Та зробити цього він не міг. Вічно памятаючи про Бога, селянин терпеливо чекав, поки нарешті сам Бог допоможе йому. Час минав, а поміч від Бога все не надходила...

## II.

Панський гніт все зростав; зростало й невдоволення селян, яким не приходив до помочі Бог. Отже треба було якось самим собі помагати. Все частіше й частіше починають прокидатися селянські розрухи. Починаючи з року 1500 ці розрухи тягнуться майже безнастанно. По деяких місцях вони вибухають з незвичайною силою.

Так було наприклад у місті Віртемберзі р. 1514. Тут давно вже існував «Чобіт», селянська спілка, що потай працювала серед селян і єднала їх до боротьби проти панів. Окрім того у Віртемберзі був уряд, що міг довести до одчаю навіть найбільше терпеливий нарід,

Коли нарешті встановлено податок на речі щоденного вжитку — на борошно, сіль, тютюн і т. ин. — гніт перейшов міру, почалися розрухи. Рух перекинувся з відси до інших місцевостей. Арешт одного з привідців руху немов би чарамп зворушив тисячі селян. Рух зростав все більше й більше. Та бурі ще не було — ще тільки хмари збиралися. Густі та чорні нависли вони над землею, й треба було тільки слухного часу, щоб вибухла буря з громом та блискавками.

Рік 1525 сотворив добрі для вибуху умови.

Саме незадовго перед тим відкрито Америку. Багатства знайдені в сій країні, широко плинули й до Німеччини. Опинившись в руках багатців, вони там і зісталися. Багат-

почали на ці гроші заводити машини, збільшувати продукцію (виріб всяких річей). Так само торгівля дуже зросла, а zarazом зросли й достатки міст. Дуки городяне, що розбагатіли від торгівлі, й собі почали за прикладом панів провадити розкішне життя. По містах — завелася цирки, балі. Міські жінки та дівчата, як пташки безжурні бавилися на сих балах. Вони заплітали в коси чисте золото, носили дорогоцінні камені.

Пани-шляхтичі, приїзжаючи на міські бенкети, силкувалися і собі не відставати від городян. Але звідки грошей взяти? Адже шляхтичі не торгували, значить, прибутки в них були ті самі, що й раніше. Звідкиж наповнити свої порожні від розкішного життя кишені?

Пани ніколи не застановлялися над цим питанням. А селяне на що? І ось накладено на селян нові роботи, щоб здобути грошей на оздобу шляхоцьким жінкам та дочкам та на бенкети панів. Життя селянське було тепер гірше, ніж життя панського пса. Той всеж мав від пана теплу будку та досить їжи. Нічого з цього не мав німецький селянин р. 1525. Хліба на весь рік йому не вистарчало, й він мусів на прикінці року мішати до борошна лободу або їсти кору. Слабий від поганої їжи та тяжкої праці, він всеж мовчки слухав пана. А панські забаганки все більшали й більшали.

Незавидне їй раніше, тепер життя селян ще погіршало. Вони тепер не мали майже ніколи часу, щоб подбати про своє господарство. Й ось на прикінці р. 1525 ми бачимо таку картину: розкішні, обнесені високими мурами замки-палаці. Ці замки для більшої безпечности обкопано ще глибокими ровами. Трохи далі — напіврозвалені селянські хати. В замках що дня йдуть бенкети, музики грають, а в хатинах ледве ледве животіє голодний, обірваний люд.

Погано жилося селянам, а жалітися не було кому. Давно колись, коли люди ще жили з полювання, весь нарід

брав участь в порядкуванні своїми справами. І часу вільного люди тоді мали більше, й почували себе на загальних зборах добре — вони бачили, що там збираються люди між собою рівні. Ані надто заможних, ані надто убогих там не було, й усі мали однакове право голосу. З часом, коли з самого мисливства вже не можна було прожити, все більше й більше почали люди братися до оброблення землі. Тут уже траплялося, що хліборобам рішучо ніколи було йти на збори, щоб розв'язувати загальні справи. Все частіше й частіше застаються на зборах порожніми місця, призначені для селян, та зате панів та духовенства завше повно; їм з нечева цікаво було побалакати на зборах. Так селяне все меншу й меншу брали участь у загальних зборах. А пани та духовенство вже так захоплюють збори в свої руки, що вже не вважають потрібним кликати на них селян. Швидко селяне схаменулися, та вже було пізно. Тепер вони вже не мали права брати участі ні в радах, ні в соймах. Правда, існували ще збори сільських громад, та вони вже не мали ніякого значіння. Ніякої участі в веденню судових справ селяне теж не брали. По всіх судах сиділи пани. Гірко доводилось селянинові, коли він починав судитися з паном. Звичайно справа кінчалася на тому, що селянин, витративши силу грошей, сам прохав, щоб припинено його справу; бачив уже він, що все одно нічого з того доброго не буде. Таким чином в судах не мали селяне оборони проти панів.

Хиба може звернутися до володаря? Може він допоможе? Невже він не подбає про те, щоб поліпшити їх становище? Невже він відштовхне геть благаючи простягнені до нього спрацьовані селянські руки? — »Ні, не може бути, володар не знає, мабуть, про гірку селянську долю. Коли йому розповісти, як слід, про неї, він напевно допоможе їм«. Маючи такі надії, селяне до останньої хвилини сподівалися запомогти від володаря. Та володареві не до селян

було. Цілком зайнятий війною, він мало думав про селян. Таким чином вітром розвіяло селянську надію на «царську милість». Допомоги не було, а жити ставало все гірше та гірше. До того ж проклята війна забирала з родин щонайкращих хлопців. Здавалося, все йшло до того, щоб стерти з лиця землі селян. Просвітку ні зівідки не видно було. Та це так тільки здавалося.

Вже з р. 1500 почали виходити з проміж селян такі люде, що зрозуміли, як слід, своє становище і кликали нарід до боротьби за волю. До таких людей належав і найбільший борець за долю пригноблених — Хома Мінцер. Родився Хома в простій селянській сім'ї. Ще в дитячих літах вразила Мінцера та ріжниця, що була між життям вищих клас та життям селянства. Пильніше приглядаючися до життя, все більше й більше починав Мінцер ненавидіти гнобителів народу, — світських та духовних панів. Він ненавидів вищі класи, «як людей, що гнітуть людскість і перешкоджають їй вільно розвивати свої сили та тішитись життям». Він не знав жадного справедливого царя — й через це він зненавидів усіх царів, як «тиранів гордовитих, що вважають себе вищими від усіх людей» і вважав їх безбожниками.

Бачучи Мінцер навкруги себе тільки недолю та знущання, не міг далі витримати. — Його потягло кудись далеко, далеко... Довго так він блукав з місця на місце. Нарешті, після довгого шукання цікавого діла, знайшов він собі таке. Йому предложили місце проповідника в місті Цвікау. Згодився Мінцер на це охоче й почав палко викладати з церковної катедри перед народом усі свої сумніви. Народ як на прощу йшов слухати його казань. Його тягло до молодого проповідника живе слово, палке бажання вислати, що так далі жити не можна, що треба ж нарешті боротися за свої права. Як людина палка, Мінцер дійшов був навіть до того, що задумав своїми казаннями навернути панів на праведну дорогу. Та пани, звичайно, zostалися

глухими до його закликів. Та й справді, як могли вони, ці розпещені пани зректись своєї влади — та це ж було для них все одно, що голодну смерть собі заподіяти.

Та Мінцера це не знеохотило. Трохи згодом ми вже бачимо його там, де йому й слід було б бути з самого початку — бачимо його серед простого люду. Селяне та робітники охоче прийняли його під свою стріху, як чоловіка, що бажає добра всім знедоленим. Голодний селянський люд сміливо йшов за ним, сподіваючись здобути через нього волю та хліб.

Як людину небезпечну, Мінцера з усіх боків переслідувано. Часто, не знаючи, куди йти, не маючи ані хліба, ані притулку, йшов він в світ за очі туди, де на його чекали, як на святого. Його учні йшли за ним. Блукаючи скрізь по Німеччині, Мінцер та його учні все більше та більше наvertали нарід до думок, що треба боротися за волю. Для цього вони друкували різні відозви й ширили їх серед селян. Все частіше та частіше попадаючи селянам до рук, ці листки примушували їх задумуватися над своїм становищем. Можливість просвітку та кращої долі ясно ставала перед їх очима й зворушувала їх.

А саме в цей час в Німеччині відбувалася так звана реформація, цеб-то перетвір, зміна давного церковного ладу. Ця реформація також причинилася до пробудження вільної думки серед селян.

Реформація появилася з вини самої церкви. Слуги церкви в особі попів без сорому грабували нарід й робили це цілком спокійно. Опираючися на народню темноту, вони завше підпирали свої вимоги св. Письмом. А нарід не розумів, що попи дурять його, бо церква забороняла перекладати св. Письмо з латинської незрозумілої мови на німецьку зрозумілу для всіх. Знов таки до того довгий час не було й людей, які ваялися б до перекладу св. Письма на німецьку мову.

З часом серед самого народу починає прокидатись загання. Віддаючи попові иноді останні гроші за причастя або сповідь, селяне все частіше й частіше починають думати над тим, чи добре піп робить. Через це вони пильно прислухалися до промов людини, яка насмілилася нарешті заговорити про нелад у церкві. Такою людиною був Мартин Лютер, син простого шахтаря. Він мав добру, як на ті часи, науку й почував, що треба народові дати Біблію, щоб він сам міг в ній прочитати про те, якою повинна бути церква. Маючи Біблію на рідній мові, міркував Лютер, народ сам побачить, як попівство ошукувало його протягом століть, і Лютер повернув народові Біблію. Він переклав її з латинської мови, незрозумілої й чужої німецькому народові, на німецьку мову, всьому народові зрозумілу. Й ось, щоб всюди розповсюдити правдиве слово Христа, багато проповідників почало в XVI віці ходити по Німеччині.

Були тут ченці та були й такі люде, що вживали Євангеліє для того, щоб допомогти селянам краще відчутти, який поганий лад завели пани та попи. Багато всякого народу блукало в тих часах по Німеччині, і нарешті вибухла та грізна, але не релігійна, а суспільна революція, котра й зветься селянською війною.

### III.

Весною року 1524 почалися розрухи на півдні Німеччини. Усюди серед селян помічався розмисл, а також зв'язок з городянами; це й не диво: адже з міських друкарень виходили численні відозви до селян. Нарешті проявився правдивий початок селянської війни. В липні вибух бунт в Шафгаузені, де селян недавно ще обернуто в кріпацтво. Повстанці утворили ціле військо з тисячі чоловік під проводом колишнього салдата. Вони трималися все літо й зиму й увійшли в зносини з швайцарцями. Весною року

1525 рух обхопив уже всю Швабію й виставив мало не 30 тисяч озброєного люду. Проте нарід все ще не хотів воювати; він звернувся до володаря, як до представника справедливості та божеських прав. Та з цього нічого не вийшло. Тоді нарід з своїх виборних послів склав щось ніби давні народні абори; виборні зараз склали «Універсал простої людини» або «Дванадцять статей». В цім універсалі нарід домагався, щоб було скасовано панщину, щоб всі могли вільно користатися водами, лісами, полюванням, риболовством, щоб люд сам вибірав собі священників, щоб заведено справедливий суд.

Тим часом князі, налякані народнім рухом, рішили, що для того, щоб затримати вибух, вони мусять погодитися з селянами. Вони запевнили селян, що все буде добре, що їх вимоги будуть задоволені, й що для них тепер найкраще розійтися по хатах. Народ, що звик вірити князям, спокійно розійшовся по хатах й там очікував обіцяних уступок. Довго йому довелося чекати. Час минав, треба було братися до польової праці, а обіцяної зміни все не було. Тільки тепер зрозуміли селяне, як їх обдурили брехливі обіцянки князів. Заспокоюючи селян обіцянками, князі тим часом готували озброєну силу, щоб таким способом приборкати селян.

Більше нема чого було ждати. Й ось озброєний дубинами, вилами йшов нарід розбивати монастирі. Багато їх тоді зруйновано. Коли селяне пішли на монастирі, деякі пани навіть зраділи. Та не довго їм довелося радіти, бо скінчивши з монастирями, селяне кинулися на панські маєтки. Вони йшли ще далі. Підходили до міст і вимагали, щоб городяне відчиняли брами, щоб і вони могли брати участь в порядкуванні ріжними міськими справами. На поміч селянам прийшли міські робітники. Вони були так само, як і селяне, знедолені та безправні, й співчували селянському рухові. Вони самі теж бажали здобути собі

прав. І міські брами відчинялися перед селянськими масами. Тут на площах відбувалися численні віча, різні збори, на яких весь нарід обмірковував всякі загальні справи.

Та уряд не дрімав. Він тільки на час немов щез кудись. Князі та інші володарі швидко прочунали. Під Франкентавеном 15. мая, було розбито 8 тисячне військо Мінцера. Рівночасно Мартин Лютер, сей колишній приятель народу, який тепер вже перейшов на бік шляхти, писав, звертаючися до панів: «Підіймайтесь, ратуйтеся! Бийте, коліть, душіть цих синів Сатани, цих злочинців, вартих пекла! Рубайте, поки руки не впадуть від утоми — хто як може, потай або отверто! Нема нічого гіршого, шкідливішого, диявольського, як бунтівник; його вбити — все одно, що вбити скажену собаку!»

А селяне повставши, не знали, що далі треба робити, були необ'єднані й через це не могли в своїй боротьбі до краю зруйнувати старий лад. Тим часом почалася панська та князівська пімста. Селян вигублювали десятками тисяч. Їх мучили всякими способами, палили разом з жінками та дітьми. Підпалювали цілі села та місточка. Цілим гуртам селян виколювали очі й забороняли брати поводитирів. Всюди вони страшенно підвищили арендну плату за землю. Панщину запроваджувано знову навіть в місцевостях, далеких від революції — в північній та східній Німеччині, й саме тоді, коли вона вже зовсім зникала в Швейцарії, Нідерландах та Англії. Словом, каже самовидець, «тепер роблять що хотять».

Війна німецьких селян скінчилася цим разом нещасливо для них.

Селяне мали проти себе уряд, панів, добре узброєне та слухняне військо, а самі вони були мало освічені, необ'єднані. До того-ж вони не привчилися покладатися тільки на свої власні сили й за багато віриш князям та володареві.

Тогож автора продається: »Король та народ« — оповідання про те, як англійський нарід покарав свого короля за те, що він поламав закони Англії. Ціна книжки 25 коп.

— \* —

## В суспільно-політичній серії видавництва

### „СЕРП І МОЛОТ“

вийшли такі книжки:

1. М. Г. Ірляндська республіка (Брошура написана спеціально для видавництва.) — карб. 40 коп.
2. Л. Кульчицький. Федералізм і соціалістична політика . . . . . — „ 50 „
3. Р. Заклинський. Іван Франко . . . — „ 60 „
4. К. Каутський. Патріотизм, війна і соціал-демократія . . . . . — „ 50 „
5. Др. Герман Гуммерус. Самостійна Фінляндія. (Брошура написана для видавництва.) . . . . . — „ 40 „
6. Дм. Донцов. Маркс, Енгельс, Ляссаль про неісторичні народи . . . . . — „ 70 „
7. М. Драгоманів. Пропаший час (Українці під Московським царством) . . . — „ 50 „
8. М. Залізник. Державний устрій Німеччини . . . . . — „ 70 „
9. М. Залізник. Сучасна індустрія і її значіння . . . . . — „ 70 „
10. Віктор Чернов. До теорії класової боротьби . . . . . — „ 50 „
11. М. Драгоманів. Нарис української соціалістичної програми. (Вступне слово до „Громади“.) . . . . . 1 „ 20 „
12. Ю. Охримович. Короткий нарис розвитку української національно-політичної думки ч. I. . . . . 2 „ — „
13. М. Залізник. Нариси по національним питанням . . . . . 2 „ — „
14. Ляля Ляйпат Рай. Політичне становище Індії. (Брошура передана спеціально для видавництва.) . . . . . „ 90 „
15. Е. Ренан. Що таке нація? Переклад М. Залізника. Друге українське видання. — „ 60 „